

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı 2, Sayfa: 129-138, ELAZIĞ-2002

“KOM ŞU” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE About The Word "Komşu"

Fatma Sibel BAYRAKTAR¹

Özet:

Türkiye Türkçesi’nde "komşu" şeklinde telaffuz edilen sözcük, tarihi ve günümüz şive ve lehçeleri çerçevesinde incelenmiş ve karşımıza üç tip söyleş çıkmıştır:

1. körşi, 2. komşu/komşo 3. komşo

"Körşi" sözcüğünün kör-/gör- kökünden geldiği anlaşılmaktadır. Bizim inceleme konumuz, ortak "ko-" kökünden gelen "komşo" ve "komşo" sözcüklerini inceleyerek, komşo-<komş- kökünün tarihi ve günümüz şive ve lehçelerindeki taşıdığı anlam yükünü göz önüne alarak, "komşu" sözcüğüne Doğu ve Batı Türklerinin bakış açılarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. komşu 2. komşo 3. komşo 4. komş- 5. işteşlik

Summary:

The word "komşu" in the Turkish language of Turkey has been analyzed in Turkish

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

Bahattin Öge'e göre: Altay Türkleri aynı zamanda veköyde oturanlara aidas, daha eski Türkler yerdes derken, Anadolu dillerinde ülüs (komşu hakkı) Eski Türkçede bu söz bölüme5.2615 7.04000.98 128.5858 65 652.0404 Tm (e)Tj /C2_2 1 Tf 0 Tc 0 Tw 10.98 0 0 10.

“Kom ú” Sözü Üzerine...

toñuzun domuz biçimini alması gibi⁵

Gabain bu fiiliko-“koymak” kod-<ko-d “koymak” ETG ko-n “konmak, koyulmak, yerleñek” éklinde alnıñ. Kökün ko- oldu-ı anlañılmaktadır.⁶

Necmettin Hañem

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

konunun tavağı konuya kaz görünür (15.yy Atalar Sözü)

koşo

"Evet, dünle çökdökön ökapusön dinlerdi" (14. yy. Yüz Hadis Tercümesi)

koşu:

"benim düşün bilmez, seyran bilmez, sairkoşu kızılar gibi seyana varmaz (14-15. yy Hamza-nane)

koşo

"Cennetelbrahim'e Muhammed'e koşoolur (14-15. yy. Tefsir-i Ebilleys Tercümesi)

Karahan Türkçesinde isedurum farklıdır; ko->koş->koşo şeklinde bir gelişim gözlenmektedir:

Dîvânü Lügâtt-Türk' te:

"konö koö komu O uzlar nünü inden önceye konö derler her ikisi kurallı ve iyidir.¹⁷

Aynöesede "böri koöön yenes"¹⁸

Kutadgu Bilig'de de sözcük "koşo" şeklinde geçer

kör arslanbile koöbugday baö

bas ülgü boldöçadanya i (140)

begg koököma ya yadön ögüz

hisarka yakön turma ay köngi tüz (456)

Buraya kadaryapdan açıklamalar da göstermektedir ki; "komşu" sözcüğü Eski Türkçeden Batı Türkçesine kadar "kon-" kökünden hareket etmekte, yani Hacıeminoğlu'nun ko->kon->konuş- yargısı geçerli olmaktadır. Doğu Türkçesinde ise "koş-" kökünden yola çıkmaktadır.

Sözcüğe günümüz Türk Lehçelerinde topluca bakıldığında karşımıza üç farklı biçim çıkmaktadır:

1. tip:

Bu tip genelliklerinde Güneygrubu şivelerini kapsamaktadır, ancak Batı grubundan Karayım ve Kumuk Türkçesi ile merkez gruptan Kuman ve Noy lehçelerine Kazak Türkçesinde de (koşökörsi) bu tip kullanım bulunmaktadır:

komököyde koyö, koyu

bir budala dokuzkomşıya zarar yapar²⁰

¹⁷ Çev: Besim Atalay Divan ü Lügati't- Türk, Türk Dil Kurum Yay. /521 Cilt I, 363. 10

¹⁸ a. g. e. Cilt III. s. 220

¹⁹ Karşılaştırma Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı 1371, Kaynak Eserler/54

²⁰ Hamdi Hasan Makedonya ve Kosova Türkçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimler TDK yay. No: 685, Ankara 1997s.34

“Kom  ” S z   i  zerne...

aynan yogsekoyşina bak²¹

etma koy  na, cel  baş a²²

Azerbaycan T rk esi'nde: gonşu

gon ya  mitli olan şams z (mumsuz) yatar²³

Kerk k T rk esi'nde: konş 

Diş v aŗsa  ek kurt , kon v k tiyse k   kurt !²⁴ (Dişin aŗrsa  ek kurtul,
komşun k tiyse g  kurtul)

T rkmen T rk esi'nde: goņş  konşa

yaş s z  caa yarar (g zel s z  canaay

Özbek Türkçesi'nde koşni

Koşni keldi, kömək keldi. (Komşu geldi, yardım geldi.)

Koşni qoşnidän ertä tuşni örgänädi. (Komşu komşudan erken kalkmay öğrenir.)

Uygur Türkçesi'nde: koşna

acep oşaptu bu toğaç (bu şeftali çok güzel olmuş,

özteñ boyda bolgaç, dere kenända oldıgundan,

arzumuzga kanduk biz, arzumuzga erdik biz,

tamkoşna yakın bolgaç³² duvarkomşu oldıgumuzdan)

3. tip:

Merkezde yer alan Kazak Türkçesininde Tatar, Başkurt gibi Batı grubu ile Kuzey grubunun temsilcisi Saha Türkçesi ve Çuvaş grubu birlikte yer alabilmektedir.

Kazak Türkçesi'nde koñsı³³, kolañ, körşi:

jagdaydı bilgen jigit jeñi maşınamen kör selege qıte almaytın ayttı³⁴

(durumu anlayan yiğit, yeni arabayla komşu köye gidemeyeceğini söyledi)

Başkurt Türkçesi'nde kürşi

Tatar Türkçesi'nde kürşi

Çuvaşçada kürşi, puskil³⁵

Kür iş arşö ayakri tıvantan pahak konu-komşu uzaktaki akrabalarla iyidir.)

Kür işir kunsuk, vilsen tırlı³⁶ (Komşusuz yaşam olmaz, ölsen de gerekli)

Saha Türklerinde³⁷: körön

Kihi ölörün karta, ölbütte xal toğa anılan turarmalökteen kebis pitteriñallara kelenkörönbaran, xantan ere kiibehi barıñ alallar"

(Hastanın ölümünün hemen ardından ölüsü olan aile fertlerinin ormandaki dengeyi başp kördüklerñö komşularğörünce, bir yerden Kiibes bulup getirirler.)

Üçüncü tip olarak karşımıza çıkan "kürşi" şeklinin kör->gör- (görüşmek) fiilinden türedği açıktır: (kör->körüş->körüşi> kürşi). Diğer iki şekilde ise (koşni/koşna, koşu/koñsı), sözcük eski ortak "ko-" kökünden gelmiş bulunmaktadır

Doğu grubu ise “koş-“ fiili ni esas almaktadır.

Sözcüğü bir de anlam açısından ele alınmaktadır. Böylece atalarımızın kutsal konşuluk ilişkisinde hangi anlam üzerinde önemle durdukları daha iyi anlaşılacaktır.

Oğuzların ve Batı Türklerinin tercihi olan “ko-n-” fiilinde karşılıklı alış veriş söz konusu değilken, Doğu Türklerinin benimsediği “ko-ş-” fiilinde işteşlik, birliktelik görülmektedir. Anlam olarak da, “kşulmak” fiili, birlikte bir şeyler paylaşmak, aynı yöne bakmak, kader birliği yapmak gibi bir çok fikri içinde barındırmaktadır:

"koşmak" fiili Türkçe sözlükte şöyle ele alınmaktadır:

“koşmak (I)”³⁸ :1.Birlikte iş görmesi için birşeyi başka birinin yanına katmak, tefrik etmek 2.Hayvanı çekeceği şeye bağlamak (atları arabaya koşmak) 3. -i (çekilecek şeyi) hayvan bağlayarak hazırlamak.4.sürmek şart koşmak

koş-mak³⁹: 1.yakıştırmak, eklem

Eski Anadolu Türkçesi'nde:

koşa: çift, eş, ikiz⁴³

ş bademsō-mayan dā a-ēzlōm (Dede Korkut Kitabı)

koşa komak: yanyana getirmek⁴⁴

"Çalab Tanrōara Habibim dedi

Adōkerdi adıyla ş (14. yy Süheyl ü Nevbahar)

koşmak (I): Arkadaş olarak vermek, terfik etmek, eklemek, zammetmek⁴⁵

"Yi ırmi bin bahadō ü irtleyip bile ko lu" (14. yy. Antername)

koştaş (koşdaş): meslektaş, koldaş, arkadaş, kapōyoldaş⁴⁶

"Herki ana eytan ko ula neyaman ko la dō (15. yy. Cevahir-ül-Edaf)

koşulmak: katōmak (bir işte) birbirine katōmak, terfik edilmek⁴⁷

"ko uluben varō kahrōna ahōn

İmamō oldu ayçün her günahōn" (15. yy Gülzar-ō Tennui)

Kazak Türkçesi'nde⁴⁸:

kos-: 1 iki tane, çift, birbirine eş, katmak ilave etmek,

kosa: beraber, birlikte, yanōnda,

kosaktav: hayvanōveya başka bir şeyi birbirine karōtırarak yanyana bağlamak,

kosalgı: ilave, yanōnda ayrōca, fazladan,

kosaluv: iştirak etmek, birleşmek, dāhil olmak,

kosalısv: beraberce iştirak etmek, dāhil olmak

Kırgız Türkçesi'nde:

koş-: 1. katmak, birleştirmek ilave etmek, çift yapmak, çiftleştirmek⁴⁹

baş koş: beraber, hep birlikte

koşçu: 1. yolda refakat eden, maiyet, 2. çift sürücü⁵⁰

koşmo: birleşik,

koşok: birbirinin boyunlarına bağlanmış olan koyunlar, keçer dizisi,

koštoş: güçe, kervaa iştirak eden⁵¹

koşul-: katōmak, birleşmek,

koşuna: komşu olan⁵²

Kar açay Lehçesinde⁵³:

k'oş-: birleştirmek, eklemek,

k'oştur -: birleştirmek, yanōna katmak,

k'oşul-: katōmak, birleşmek,

⁴² Kaya Türkay, Ali İr Nevā-Bedāyi'u'l-Vasat Basımamō, Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bil. Ens. Ankara 1988

⁴³ Yeni Tarama Sözlüğü, s. 145

⁴⁴ age. s. 145

⁴⁵ age. s. 145

⁴⁶ age. s. 145

⁴⁷ age. s. 145

⁴⁸ Kazak Tilinin Sözdüğü, s. 174

⁴⁹ Kōgō Sözlüğü II, s. 491

⁵⁰ Kōgō Sözlüğü II, s. 491

⁵¹ Kōgō Sözlüğü II, s. 492

⁵² Kōgō Sözlüğü II, s. 493

⁵³ Wilhelm Pröhle Karaçay Lehçesi Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları 1304 Ankara 1991 s. 56

k'oşulğan: ilave, ek
Azeri Türkçesi'nde⁵⁴:

goşa: 1.çift, iki tane,bir çift, yanyanaduran 2.ikisi yanyana beraber, birlikte 3 iki

goşag: çift halde ikisi beraber olduğu haldе, durumda

goşagören: şaşq bir şeyi iki gören

goşalama:iki yapmak, yanyana koymak

Anadolu ağızlarında da bu fiil canlı olarak varyantları ile birlikte yaşamaktadır⁵⁵:

koşa (III) söhdaş, yanyana(Koras-Ezm, Erciş-Vn)

koşa (IV) koş (I) av tüfeği, Çifte (İğdör Krs)

koşatlamak: Birbirine destek olmak yardım etmek (Akifiy e-Mr.)

koşkoş: birbirine bitişik olan meyve ya da sebze

koşlamak: iki ipi bir araya getirip bükme, iki kat etmek (Genesin Avaros-Nş., Belerkesli, Mesin-İç.)

koşmer: birbirinden ayrılmayan kable yönünde doğan çift yolduz (BahçeAdana)

goşa (I) goşam: çift, çifte (Koyundee, Ahıska İğdör-Krs.)

Ayrıca, Anadolu'nun pek çok yerinde deyimleşmiş olarak yaşayan:

"ko aca karımak", "ko a karımak" (Sivhisar-Es, Aş-Ank), "ko a yaasınar"

(Ky) şeklindeki dualaryeni evli çiftlere, "ömür boyu birlikte yaşasınlar" anlamında söylenir.

Sonuç:

"komşu" sözcüğümüze bütün Türk Dnyasının ortak mantığı ile bakıldığında insan hayatının en önemli ilişkilerinden birisi olan komşuluğun sözcüklerde önemini vurgulandığı olduğu dikkat çeker. Çünkü Türkler için komşuluk tesadüfen evlerin yanyana düşmesinden ibaret olmayıp, bir paylaşım bir ortak hareket etmeyi kapsar.

Bu günkü Türk dilinin bütününe bakıldığında kaşımza üç biçim çıkmaktadır:

kör->köşü, 2. kon->konşu 3. koş->koşu

Bizim vurgulamak istediğimiz, "koşmak" fiilinin tarihi ve günümüz ortak Türkçesindeki zenginliğinden yola çıkarak, Doğu Türkçesi'nde görülen "koi" söyleminin komşuluk ilişkisi ile nasıl örtüştüğüdür.

"konmak" eylemi, belki daima gözünü Balya diken, yeni yerte keşfetme sevdasında olan Ouzlar için daha öncelikli iken Ata yurdunun bekçisi Doğu Türkleri için "birliktelik", "olanı paylaşmak", "kader birliktelik" anlamında "konmak" sözcüğü komşuluk ilişkisini dahaiyi anlatmaktadır.

⁵⁴ Seyfettin Altaylı Azerbaycan Türkçesi Sözü Üzerine, MEB. yay. I.Cilt, İstanbul 1994 s.541

⁵⁵ Derleme sözlüğü VIII, Türk Dil Kurumuyay. No: 211/8

KAYNAKÇA:

- Ahmet Caferoğlu, Uygur Sözlüğü, İstanbul Burharetin Matbaası 1984
- A. von Gabain (1988), Eski Türkçenin Grameri, Çev: Mehmet Akalın, Ankara
- Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş II, Kültür Bakanlığı Yay. No: 638 Ankara 1991
- Bernardo da Parigi, Vocabulario Italino-Turcico (Söz Kitabı) I-III Roma 1665
- Çev. Besim Atalay, Divan ü Lügati't- Türk, Türk Dil Kurumu Yay./521 C. I
- Derlemesözlüğü VIII, Türk Dil Kurumu yay. No:211/8
- Emine Ceylan, "Çuva Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaça-Türkçe Türkçe Çuvaça Sözlük" Simurg, Ankara 1996
- Fikret Turan, Eski Ouzca Sözlüğü Tematik Sözlük Bahay ü Lügati, Basımamış Doçertlik Çalışması İstanbul 2000
- François de Mesnien Meninski, Linguarum Orientalium, Tarcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica, Vienna, I-III 1680
- Giovanni da Molino, Dictionario Della Lingua Italiana Turcica, Roma 1641
- Hamdi Hasan, Makalonya ve Kosova Türkçelerinde Kullanılan Atasözleri ve Deyimler, TDK yay. No:685, Ankara 1997
- Hasan Eren, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara 1999 (2.baskı)
- Himmet Biray, Mahtumkulu Divanı Kültür Bakanlığı Yayınları 1398
- Hüseyin Kazım Kadri, Büyük Türk Lügati, C.II, s.890
- İlhan Çereli "Nogay Atasözleri" Türklük Araştırmaları Dergisi
- İlhan Çereli "Kumuk Atasözlerinden Örnekler" Türk Kültürü, Yıl:22, Sayı:252 Ankara 1984
- Jakob Nagyde Harsány, Coloquia Familiaria Turcico Latina, Köln 1672
- K. K. Yudahin "Köğöz Sözlüğü II" Çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları No:121, Ankara 1994
- K. Grönbeck, Kuman Lehçesi Sözlüğü, Çev. Kemal Aytaç Kültür Bakanlığı Yay./1396 Ankara 1992
- Karşıdaş, Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yay. No:1371, Kaynak Eseler/54
- Kaya Türkay, Ali Şir Nevâ-Bedâ'i'u'l-Vasat, Basımamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bil. Ers. 1988
- Levent Doğan, Köğöz Atasözleri, Köğöz Atasözlerinin Sınıflandırılması Türk Kültürü, Temmuz